

VIKTORIJA VARANAUSKAITĖ

Vilniaus universitetas

ARCHITEKTŪROS MODELIS „NUO MEDŽIO PRIE MŪRO“ REMIANTIS LIETUVOS DIDŽIUOJU NARATYVU

The Model „From Wood to Masonry Architecture“
Supported by the Grand Narrative of Lithuania

SUMMARY

This article analyses the oldest masonry supported by the grand narrative in Lithuania, gives archaeological and historical data of the oldest masonry in Lithuania, investigates the possible reasons the resulted in the grand narrative, and analyses the transition from wooden to masonry architecture. This article the following aspects: first, it gives an assessment of the grand narrative position on the oldest masonry in Lithuania ; second, it analyses the transition from wooden to masonry architecture by the chronological principle; third, it gives empirical data of the oldest masonry in Lithuania and suggests possible reasons for the grand narrative approach to masonry.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamos seniausio mūro paieškos remiantis didžiuoju naratyvu, pateikiami archeologiniai, istoriniai duomenys seniausio mūro tema, gilinamasi į klausimus, dėl ko galėjo susikurti būtent tokie didžiojo naratyvo aiškinimai, analizuojamas perėjimas nuo medžio prie mūro statybos. Straipsnio tikslas – nustatyti didžiojo naratyvo poziciją mūro klausimu Lietuvoje ir rasti argumentų, paneigiančių ir paaiškinančių didžiojo naratyvo požiūrį į mūrą. Atskleisti aspektai: pirma, išanalizuota, susisteminta ir kritiškai įvertinta didžiojo naratyvo pateikiama mūro, kaip civilizacijos elemento, samprata, antra, chronologiniu principu nagrinėjamas perėjimas nuo medžio prie mūro architektūros, trečia, pateikiami empiriniai duomenys apie seniausią mūrą Lietuvoje, interpretuojamos galimos didžiojo naratyvo mūro tema susikūrimo priežastys.

RAKTAŽODŽIAI: didysis naratyvas, mūras, medis, architektūra.

KEY WORDS: the grand narrative, masonry, wood, architecture.

IVADAS

Lietuvių statyboje nuo seno naudota pagrindinė statybinė medžiaga medis, kurio išteklių Lietuvoje gausu. Mūro datavimas Lietuvoje įvairiais laikotarpiais tarp įvairių mokslininkų, tyrėjų ir mėgėjų varijuoja nuo romėnų laikų iki XVI a. Pernelyg ankstyvas ar pernelyg vėlyvas (palyginti su naujaisiais moksliniais archeologijos, architektūros tyrimais) datavimas susijęs su metodologijos, tyrimų bei duomenų trūkumu, o tai galėjo būti niša laisviau interpretuoti. Tokios interpretacijos kurtos atsižvelgiant į tuometinę konjunktūrą ir gali būti siejamos su didžiuoju naratyvu, kurio viena iš funkcijų buvo kelti lietuvių pasididžiavimą saviimi, lietuvių tautą stengiamasi pavaizduoti stovinčią šalia didžiųjų civilizacijų. Garsus civilizacijų tyrinėtojas A. J. Toynbee civilizacijos elementais laiko architektūrą, raštą ir valstybę, mūsų istorikas E. Gudavičius mūrą (architektūrą) taip pat laiko vienu iš civilizacijos bruožų¹. Pasaulyje architektūra laikoma vienu iš civilizacijos skiriamųjų bruožų, todėl ir Lietuvos, lietuvių ar netgi baltų „civilizaciją“ kaip reiškinį ar klausimą reikia nagrinėti atsižvelgiant į tai. Lietuvoje didysis naratyvas susijęs su klasikinių civilizacinių elementų modifikavimu: lietuvių autorių darbuose matomos tendencijos nuo mūrinės architektūros nukreipti dėmesį į medinę architektūrą arba ankstinėti mūro pasirodymo Lietuvoje datą.

Istoriografijoje mūro kaip civilizacijos elemento klausimas nebuvo plačiau paličiamas, daugiau dėmesio skirta seniausio mūro paieškoms (seniausio mūro ieškota Kaune, Vilniaus Katedros rūsiuose ir Žemutinės pilies pamatuose), pilių at-

siradimo ir plėtros analizei, miestų įsikūrimo ir kūrimosi klausimams, ypač Vilniaus miesto, kurio atsiradimą, plėtrą išsamiau nagrinėjo G. Vaitkevičius². 2012 m. buvo gausūs ilgamečių mūro tyrėjų darbų – tai S. Abramausko³, N. Kitkausko⁴ ir V. Levandausko⁵ monografijos apie seniausią Lietuvos mūrą.

Chronologiniai rėmai: didysis naratyvas suklesti tarpukariu, tačiau siejamas jau su tokiomis asmenybėmis kaip S. Daukantas, A. Baranauskas. Didysis naratyvas išlieka aktualus ir šiais laikais, kada populiarinamas tautinis paveldas, išaukstinama medinė statyba.

Straipsnio tikslas – atskleisti didžiojo naratyvo poziciją mūro klausimu Lietuvoje ir rasti argumentų, paneigiančių ir paaiškinančių didžiojo naratyvo poziciją į mūrą. Šiam tikslui pasiekti išsikelti svarbūs uždaviniai: 1) surinkti ir pateikti didžiojo naratyvo teiginius mūro tema; 2) nurodyti mokslinius duomenis apie seniausią mūrą Lietuvoje, koreliuojančius su didžiojo naratyvo aiškinimais; 3) identifikuoti susikūrusių didžiojo naratyvo aiškinimų prielaidas; 4) išsi-aiškinti, kaip ir kada Lietuvoje pereita prie mūro statybos.

Tyrimo metodai: straipsnyje analizuota, susisteminta ir kritiškai įvertinta didžiojo naratyvo pateikiama mūro kaip civilizacijos elemento samprata, chronologiniu principu nagrinėjamas perėjimas nuo medžio prie mūro architektūros, pateikiami empiriniai duomenys apie seniausią mūrą Lietuvoje ir lyginamuoju metodu interpretuojamos galimos didžiojo naratyvo mūro tema susikūrimo priežastys.

DIDYSIS NARATYVAS MŪRO TEMA

Lietuvos didysis naratyvas, kurį, kaip tarpukariu šaknis įleidusį ir vis dar gajų reiškinį šiandieninėje mūsų visuomenėje, identifikuoja A. Bumblauskas, siejamas su tokiomis iškilėmis Lietuvos asmenybėmis kaip J. Basanavičius, S. Daukantas, Maironis ir kt. Pasak J. Basanavičiaus, krikštas ir civilizacija Lietuvai buvo primestinis dalykas. Jis išvedė iš savaimingo raidos kelio šalį, kurios unikalūs bruožai yra lietuvių kalba, daina ir religija⁶. Taigi čia atsiranda konfrontacija su klasikiniais laikomais civilizacijos elementais – raštu, architektūra ir valstybe, tai yra, netaikant lietuvių „civilizacijos“ bruožų prie didžiųjų civilizacijų modelio, ieškoma alternatyvų. Vienu iš „tautos žadintojų“ laikomas S. Daukantas lietuvių unikalumą taip pat sieja su religija, išaukština lietuvių kalbą ir girias⁷, kurios teikė pastogę, uždangą ir apskritai buvo „klėtėmis visų jų turtų“⁸. A. Baranauskas, „Anykščių šilėlyje“ demonstruodamas lietuvių kalbos turtinumą, taip pat idealizuoja Lietuvos miškus bei tai, ką jie lietuviui teikia.

Besiformuojantis didysis naratyvas tarpukariu siekė išsivaduoti iš lenkų kultūrinės įtakos, todėl siekta atsigręžti į tuos dalykus, kurių lenkų įtaka nesiekė – tai yra į pagonybę, egzistavusią iki krikšto, ir medinę statybą, taip pat egzistavusią dar iki krikšto, kadangi manoma, jog krikštas (per Lenkiją) atvėrė gotikai kelią į Lietuvą⁹. Taip susidaro sąlygos, ypač tarpukariu, atsigręžti į medinę architektūrą, liaudies meną. Tai rodo ir 1930 m. išliesta knyga apie lietuvių liaudies meną, kur P. Galaunė aiškina, kodėl lietuviai labiau mėgo medžio statybą:

Sodietis ir bajoras bijojo ligos, kai jiems tekdavo gyventi mūro statiny. Senuose ūkio patarimuose ir receptuose pilna įspėjimų prieš mūro gyvenamąjį namą. Iš pamėgimo Lietuvoje medinio gyvenamojo namo užsiliko iš praeities anekdotiškas, bet, manoma, tikras atsitikimas. Kažkoks Lietuvos bajoras turėjo vykti Toskanijon išgauti palikimą. Išsigandęs jis žinios, kad ten nesą medinių dvarelių. Niekais nueitų palikimas, jeigu begyvendamas mūro namuose įgausi ligą. Todėl pasiėmė bajoras kartu su savim dailidę, kuris Toskanijoje pastatydino bajorui medinį dvarelį, o sau namą, kurs dar XVIII a. gale buvo italų žingeidumo objektas. Ir šiandien lietuvis nemėgsta plytų statybos dėl, anot K. Maklovskio, drėgnumo ir šaltumo.¹⁰

Istorikas A. Šapoka buvo linkęs teigti ankstyvą architektūrą: „turime neabejotinų įrodymų, kad Vilniaus kalne pilies tikrai būta jau XIII a., o gal V–VIII a., nes ir tų amžių sodyba greičiausiai bus buvusi pilis.“ Autorius nenurodo, kokia tai buvusi – medinė ar mūrinė pilis, tačiau pažymi, jog tai turėjo būti sutvirtinta, ginamojo pobūdžio pilis, ir kaip įmanydamas stengėsi surasti priežasčių, dėl ko nebuvo rastas VIII–XII a. kultūrinis sluoksnis (neva galėjo nuslinkti ar, jei būtų kasta kitur, būtų rasta)¹¹. Sovietmečio atšilimo laikotarpiu atsirado tikinčių Lietuvos mūro nepaprastumu, labai ankstyva jo pradžia. Tarp tokių galima įvardinti XX a. 7–8 deš. architektūros profesorius J. Baršauską, kuris datavo kone romėnų laikų Lietuvos mūrą¹². Lietuvos mūrą išaukština ir Č. Gedgaudas, kuris lygina lietuvių architektūrą su indų architektūros stebuklais, nuvertina graikų Akropolį ir romėnų Forumą¹³, o Eu-

ropos gotikinių pastatų kontraforsus vadina bandymu pakartoti balkių statybą, kada viduramžių gildijos „ėmėsi pamėgdžioti mūsų originalią medžio katedrų statybą.“¹⁴

Didysis naratyvas mūro klausimu nėra vienalytis: vieni – J. Basanavičius, S. Daukantas – Lietuvos raidos kelią siejo su religija, kalba ir papročiais bei stengėsi paneigti primestos kultūros elemen-

tus, o kiti – Č. Gedgaudas, J. Baršauskas, sąlygiškai A. Šapoka – jau kiek vėliau stengėsi datuoti mūrą kuo ankstesniais amžiais ir, matyt, šitaip nesiejo mūro su kultūrine Lenkijos įtaka. Taigi panašu, kad pirmieji mūsų civilizaciją laiko medžio, ne mūro civilizacija, o antrąją grupę galima pavadinti šiek tiek pašiepiant, A. Bumblausko žodžiais tariant, „kramtysime plytą senesnę nei XIII a.“¹⁵

SENIAUSIAS MŪRAS LIETUVOJE REMIANTIS MOKSLINIAIS DUOMENIMIS

Ieškant seniausio Lietuvos mūro remiantis moksliniais šaltiniais, dažniausiai apsiribojama dabartinės Lietuvos teritorija, nors, žiūrint plačiau, priklausiusios LDK Gudijos teritorijoje seniausiu mūro pastatu laikoma Polocko Sofijos šventovė, pastatyta XI a. viduryje. Gardine, kuris jau Mindaugo laikais priklausė LDK, būta XII a. cerkvių ir gynybinių statinių, tačiau visa tai – Kijevo Rusios statyba¹⁶.

Vieni pirmųjų mūro paminėjimai Lietuvos teritorijoje susiję su pilimis: 1253 m. minima Ordino Klaipėdoje pasistatytą pilis¹⁷, Kauno pilis minima 1361 m. Savaime suprantama, jog pilys išdygo ne per dieną, ir statytos anksčiau, nei minimos rašytiniuose šaltiniuose. Tačiau yra šaltinių, jog Lietuvos gentims mūras ir plytos nebuvo gerai žinomos: Henrikas Latvis savo kronikoje, kuri parašyta tarp XII a. pabaigos–XIII a. I pusės, rašo: „Pastaciaus Ykeskoloj pirmąją mūro pilį lyvių žemėje „kaimynai pagonys semigalai (semigalli), išgirdę apie pastatą iš akmens ir nežinodami, kad akmenys suklijuoti kalkėmis (caemento), atėjo su drūtomis laivų virvėmis ir norėjo neišmanėliai pilį nutempti į Dauguvą.“¹⁸

Kad lietuviams plytos nebuvo gerai žinomos, rodo ir Kernavėje archeologinių tyrimų metu rasta ir iš gabaliukų suklijuota vienintelė plyta, datuojama XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia. Įdomu, kad plyta buvusi rasta prie stulpavietės, taigi daroma išvada, jog ji naudota ne pagal paskirtį, o stulpui parenti¹⁹.

Visiems gerai žinomas A. Nikžentaičio teiginys „Gediminas rado Lietuvą medinę, o paliko mūrinę...“²⁰ Šis teiginys, žinoma, nereiškia, jog jo valdymo metu visoje Lietuvoje buvo statomi mūriniai pastatai, toks pasakymas susijęs su susiformavusiu mūrinių pilių žiedu kaip fortifikaciniu reiškiniu. A. Kuncevičius taip pat neabejoja, jog jau pačioje Gedimino valdymo (1295–1341) pradžioje lietuviškos mūrinės pilys buvo pastatytos Senuosiuose Trakuose (sunaikinta ir apleista XIV a. II pusėje) ir Vilniuje, kuri buvo daug kartų perstatyta²¹. Archeologinių tyrimų metu Vilniuje surasti ir senesni nei 1387 m. statytos Katedros mūrinio pastato pamatai²².

Archeologas A. Kuncevičius mūro statybos atsiradimą Lietuvoje datuoja XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia²³ ir sieja

tai tik su kulto pastatais ar valdovo pili-
mi²⁴. Kitas archeologas – G. Vaitkevičius,
kuris nagrinėjo Vilniaus miesto įkūrimo
klausimą, mūrinę statybą sieja su Gedi-
mino valdymu ir mano, jog nereiktų se-
niausio Vilniaus mūro datuoti XIII a. ar
net jo pabaiga²⁵. Gedimino laiškuose,
anot tyrėjų, rašoma, jog kalbama apie
prieš dvejus metus perstatytą bažnyčią,
kas leidžia mūrą datuoti bent 1321 m.²⁶
Dar vienas tyrėjas, architektas V. Levan-
daskas teigia, jog plytos Lietuvoje atsi-
randa ne anksčiau kaip XIII a., datuoja-

mos galbūt net XVI a. pradžia²⁷. Taigi
visi archeologiniai, architektūriniai ir net
rašytiniai šaltiniai neleidžia mums kalbė-
ti apie ankstesnę nei XIII a. mūrą. Ir nors
A. Šapoka buvo priskirtas prie didžiojo
naratyvo šalininkų, jis taip pat suprato,
jog „Geležinio Vilko legendos apginti
nebegalima. Ją sugriovė archeologų kas-
tuvai“²⁸, tai yra, surinkus gausybę archi-
tektūros ir archeologijos tyrimų duome-
nų, mūras tapo nepalankiu „įrankiu“
didžiojo naratyvo šalininkams, anksti-
nantiems mūro pasirodymą Lietuvoje.

PASITEISINIMAI DĖL VĒLUOJANČIO MŪRO

Didžiojo naratyvo idėjas, persismelku-
sias į seniausio mūro paieškas ir formuo-
jamą požiūrį į architektūrą, galima sieti su
tam tikru nevisavertiškumo kompleksu,
kada sąmoningai ar net kompleksuojant
dėl vėlyvo mūro buvo ieškoma priemonių
pateisinti tą „atsilikimą“. Lietuvoje mūro
vėlavimą galima aiškinti pragmatiškai –
lietuviams tvirtesnės gynybinės pilys ne-
buvo aktualios iki susidurta su rimta sve-
timšalių invazija. Iki tol statytos medinės
pilys (jos negalėjo atsilaikyti prieš šauna-
majį ginklą, buvo lengvai sudeginamos)²⁹.
Anot pilių ir piliakalnių tyrėjo G. Zabie-
los, iki išgalint šaunamajam ginklui, mū-
rinių pilių statyba buvo labiau prestižo
nei apsaugos dalykas: dėl brangumo mū-
rines pilis statydintis galėjo tik turtingi
feodalai ar valstybių vadovai, o kiti pri-
valėjo tenkintis vietiniais resursais, tai yra
medžio žaliava, kurios netrūko. Tyrėjas
pažymi, jog medinės pilys nerodo kokio
nors atsilikimo, o didelis medinių ir ma-
žas mūrinių pilių skaičius greičiau rodo
santykinį ekonominį sparčiai augančios
valstybės silpnumą³⁰.

Ieškant pasiteisinimų dėl vėluojančio
mūro galima peržvelgti ir kaimyninių
kraštų patirtį: plytų gamyba Šiaurės Eu-
ropoje (Šiaurės Vokietijoje, Danijoje) atsi-
rado irgi gana vėlai – tik XII a., gal dėl
prastų žaliavų šiuose kraštuose – nešva-
raus molio, netinkamo didelėms ir plokš-
čioms plytomis gaminti (rasta išeitis – ply-
tas imta gaminti storesnes)³¹. Tačiau, anot
A. Bumblausko, „patriotizmas negali nu-
rungti faktų: kryžiuočiai vien per pirmąjį
užkariavimą dešimtmetį (1231–1242) Prū-
sijoje pastatė apie 20 mūrinių pilių.“³²

Viena iš priežasčių, kodėl Lietuvoje
plytų gamyba prasidėjo ne anksčiau kaip
XIII a., laikomas krašto pagoniškumas,
atsiribojimas nuo krikščionybės, skatinu-
sios mūrinių šventovių statybą ir me-
džiagų inovacijas³³. Kaip paguoda dėl
vėluojančio mūro gali būti E. Gudavičius
suformuluota LDK ir Lietuvos istorijos
konceptija, kurios esmė – pavėluotas
LDK pritapimo prie Vakarų civilizacijos
ir Vidurio Europos procesas, kuris pra-
sidėjo po krikščionybės įvedimo ir pava-
dintas europeizacija. E. Gudavičiaus

„istorinių šuolių“ idėja – Vytauto laikai ir visas XV a. esąs civilizacinis šuolis³⁴. Prie tokių šuolių, ko gero, galėtume priskirti ir baroko suklestėjimą Vilniuje, kuris čia virto visiems žinomu Vilniaus baroku su savitais baroko bruožais.

Galima pateisinti ir didžiojo naratyvo retoriką. Anot G. Vaitkevičiaus, populiariausias lenkų tarpukario istoriografijos teiginys – „Vilnius buvęs išimtinai medis, tarsi mūras būtų pamatinis požymis, skiriantis civilizaciją nuo barbarybės.“³⁵ Šiuo teiginiu, anot autoriaus, galima paaiškinti, kodėl kai kurie lietuvių tyrinėtojai mėgino kaip įmanydami surasti kuo ankstesnę plytą, egzistavusią dar iki krikščionybės, o neradus vis tiek ankstinti plytų mūro atsiradimą, kad nereikėtų sieti mūro atsiradimo su lenkų kultūrine įtaka. Taigi „nuolatinis buvusio ar menamo barbariškumo, atsilikimo prikašiojimas“³⁶ tikrai galėjo sukelti norą įrodyti priešingai, kad esame bent jau ne prastesni, o gal ir geresni už kaimynus savo kultūra. Kitas tyrėjas, S. Abramauskas, teigia, kad XX a. pradžioje leidiniai, daugiausia lenkų, rusų ir vokiečių kalbomis, Lietuvos architektūrą vertino kaip nežymų Vakarų Europos šalių architektūros niuansą. Tarpukario laikotarpiu Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos ir kitų autorių publikacijose, pokario leidiniuose Vakarų šalyse neretai taip pat neigiamas Lietuvos statybų kultūros savitumas³⁷.

Tarpukariu galima fiksuoti neatitikimą tarp didžiojo naratyvo ir realios padėties, kada valstybiniu lygmeniu orientuojamasi į pažangesnę statybą: siekiant sukurti „mūrinę Lietuvą“, 1920 m. parengtos naujos statybos taisyklės, kuriose nurodomi privalomi atstumai tarp medinių pastatų kaip prevencija nuo gaisro, pasikeitusi paskolų būstui sistema

skatino statyti efektingesnius, saugesnius statinius, stogus iš nedegamos medžiagos, o 1939 m. buvo parengtas „Mūrinės Lietuvos ugdymo planas“, kuriame numatytas tikslas – perorientuoti visą statybą į mūrinę³⁸. Išsikeltas tikslas buvo tikrai ambicingas, ypač žinant, kad 1937 m. duomenimis, mūriniai statiniai sudarė vos 6 % visų kaimo statinių³⁹. Visi šie veiksmai buvo tarsi konstruktyvus atsakas tuometinei lenkų istoriografijai.

Reiktų paminėti, jog mūro (architektūros) įvardijimas kaip klasikinio civilizacijos elemento taip pat nėra toks jau absoliutus, kaip pavyzdį galima pateikti Japonijos kaip medžio civilizacijos pavyzdį. Vis tik reikia būti labai atsargiems gretinant tokį modelį su mūsų kraštu: palankus klimatas Japonijoje medžiams augti lėmė, jog medis tapo pagrindine statybos medžiaga, o dėl drėgno klimato tokie pastatai ir greitai yra, tekdavo dažnai perstatinėti. Taip susikūrė gilios tradicijos, kurios Japonijoje pasireiškia kaip nematerialus paveldas, o dauguma Japonijos istorijos statinių yra mediniai⁴⁰. Taigi Japonija nuėjo unikaliu paveldo supratimo keliu, kuris susijęs su giliomis tradicijomis. Europoje, o dėl kultūrinės įtakos ir Lietuvoje, šaknis įleidęs materialusis paveldo supratimas, todėl visai nenuostabu, jog buvo stengiamasi surasti seniausias materialias mūro liekanas ir Lietuvoje. Japonijos modelis savo „medžio civilizacija“ ir su tuo susijusiu nematerialiuoju paveldu nėra visiškai pritaikomas mūsų šaliai: Lietuva buvo veikiamas kaimyninių, regiono šalių, dėl patiriamų politinių, kultūrinių įtakų mūsų kultūra negalėjo išsikristalizuoti kaip grynuolis, kad ir kaip to norėjo J. Basanavičius, S. Daukantas ar kiti romantikai.

NUO MEDŽIO PRIE MŪRO

Didžioji dauguma viduramžių Lietuvos miestelių savo išvaizda nedaug tiseskyrė nuo didesnių kaimų. Miestelių namai buvo mediniai, nedideli, supami dirbamos žemės ir daržų. Didesni miestai XV a. Lietuvoje buvo tik Vilnius, Kaunas, Trakai, Gardinas⁴¹. Pirmieji mūriniai miestiečių pastatai didžiuosiuose miestuose pasirodė tik pačioje XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje⁴². Mūro išsigalėjimas mieste susijęs ir su pragmatiniais dalykais – tokie namai buvo atsparesni ugniai. Mediniai ir tankiai sustatyti viduramžių miestai dažnai ištais sudegavo. Būtent gaisrai ir buvo pagrindinė priežastis, vertusi miestiečius statyti tik mūrinius namus, dengti juos čerpių stogu, su tuo susijęs ir Rygos miesto magistro priimtas sprendimas po 1293 m. miestą nusiaubusio gaisro⁴³.

Naudingi nagrinėjant mūro plėtros klausimą ir Vilniuje 1413–1414 m. besilankiusio keliautojo Žiliberto de Lanua kelionės „įspūdžiai“: „Namai mediniai, labai negražiai sustatyti, tačiau yra keletas mūrinių bažnyčių.“⁴⁴ Vilniaus mieste po 1471 m. miestą nusiaubusio gaisro daugelis atstatomų pastatų buvo mūriniai. Apie 1503 m., manoma, pradėta statyti ir 1522 m. jau baigta mūrinė gyvenbinė, beveik 3 km ilgio miesto siena su penkeriais vartais. 1530 m. miestą vėl nusiaubė didžiulis gaisras, o jau XVI a. II pusėje mieste buvo beveik 300 mūrinių pastatų.⁴⁵ XVI a. trečiuoju ketvirčiu datuojamame Brauno pasaulio miestų atlase Vilnius vaizduojamas ir aprašomas kaip apsuptas mūrine siena, namai daugiausia mediniai, žemi ir maži, tačiau kai kurias gatves, ypač Vokiečių ir Pilies,

puošia mūriniai gražūs namai, pastatyti kitataučių, kurie lankosi šiame mieste prekybos reikalais. Vilniuje minimi dveji karaliaus rūmai, bažnyčios daugiausia mūrinės, nors yra ir medinių⁴⁶.

Istoriniai duomenys rodo, kad stambių dvarų sodybų statiniai XVI–XVIII a. taip pat buvo mediniai. Dar ir šiandien didžiulėje dvarų sodybų duomenų bazėje, kurioje priskaičiuojami 579 dvarai⁴⁷, turime išlikusių ir medinių dvarų sodybų rūmų (Kuršėnų, Veliuonos, Bukantės, Biržuvėnų, Markučių, Pavirvytės, Džiuginėnų ir kt.), ypač medinių pagalbinių pastatų (pvz., Antanavo dvaro koplyčia, Žagarės vėjo malūnas, Kurtuvėnų dvaro svirnas ir daugelis kt.)⁴⁸. Mūrinės architektūros ansambliai jose iškilo tik XIX a., tai reiškia, kad medinė architektūra įvairių dydžių dvarų sodybose buvo kuriamą iki XVIII a. pabaigos, o smulkių ir vidutinių bajorų dvaruose – iki XX a. vidurio. Medis buvo pigi ir patogi statybinė medžiaga, gaunama iš dvarams priklausiusių miškų, esant drėgnam ir palyginti vėsiam klimatui ji labai tiko gyvenamajai statybai. Be to, LDK žemėse nuo seno dirbo daug gerų profesionalių dailidžių⁴⁹. XVII a. ir vėlesniuose dvarų inventoriuose minimas „prūsiškas mūras“, visiems žinomas kaip facherkas⁵⁰. Karkasinė statyba, anot tyrėjų, Klaipėdoje plito jau nuo XIV a., o Rytų Lietuvoje tik XX a.⁵¹, taigi prie mūro buvo aktyviau pereinama ir tose vietovėse, kurios patyrė kaimyninių šalių įtaką. XVII–XVIII a. sandūroje Lietuva dėl karų ir pan. neteko pusės savo gyventojų, buvo nusiaubti miestai ir miesteliai, sunaikinti kaimai ir dvarai. Sui-

ručių metu didikai praturtėjo, o smulkesni bajorai nuskurdo, atstatomos didikų sodybos tapo mūrinės kosmopolitinės architektūros židiniai⁵². Tačiau greičiausiai mūrą rinktasi ne tik kaip prestižinę statybinę medžiagą: yra žinomos XIX a. pradžioje dvaruose, ypač Tyzenhauzų, atsiradusios instrukcijos taupyti medieną net medinių akėčių kuolams, o kaip apsauga nuo ugnies – įsakymai statyti linų jaujas atskirai⁵³, taigi pragmatiniai motyvai buvo taip pat labai svarbūs. Visa tai susiję ir su moliniais pastatais, kurie, remiantis rašytiniais šaltiniais ir išlikusiais pastatais, Lietuvoje iš pradžių paplito taip pat dvaruose, o kaimuose išplinta tik nuo XIX a. pabaigos⁵⁴. Toks paplitimas greičiau susijęs su vietinės statybinės žaliavos trū-

kumu, o ne sąmoningu mūro pasirinkimu dėl visų jo pranašumų.

Tarpukariu besiskirstant į vienkiemius ir suaktyvėjus statybai ėmė stigti medžio statyboms. Į tai reagavo statybos inžinieriai siūlydami medžio statybos alternatyvas, daugiausia statybą iš molio. Buvo iškeliami tik tokios statybos pranašumai, raginta taupyti miško žaliavą, net pabrėžiami pastarosios minusai (medis greitai pūva, jį naikina grybelis, tokie pastatai dega)⁵⁵, tačiau besibaigiant tarpukariui, mūrinių statinių dar nebuvo ir 10 %. Molio statyba ir jos suaktyvėjimas tarpukariu įvardijama ir kaip tarpinė medžiaga pereinant nuo medžio prie mūro statybos⁵⁶, tačiau molio, o ne mūro statybą tuo metu vis tik daugiau lėmė ekonominiai veiksniai.

IŠVADOS

Vėlyvas mūro pasirodymas Lietuvoje dėl įvairių priežasčių didžiojo naratyvo buvo ignoruojamas dėmesį sutelkiant iš pradžių į medinę statybą, kiek vėliau, neturint pakankamai duomenų, ankstinant mūro pasirodymo datas. Didysis naratyvas formavosi ir dėl kaimynų įtakos, kada imta kompleksuoti dėl tokio mūro vėlavimo. Todėl, siekiant atsikratyti bet kokių bendrumų su kartu su krikštu mums primesta lenkų kultūra, taigi ir mūru, atsigręžta į kultūrą, egzistavusią iki krikšto – medžio architektūrą, kalbą, religiją ir pan.

Mūrą Lietuvoje galima pavadinti importiniu dalyku, kuris pasirodė ne anksčiau nei XIII a. Tokio vėlavimo priežastys – krikščionybės ir kartu su ja skludusių naujovių nebuvimas, pragmatinės priežastys (kol nebuvo susidurta su rim-

tu priešū ir iki įsigalint šaunamajam ginklui, krašto gynybai, reprezentacijai ir gyvenimo reikmėms puikiai tarnavo medinės pilys, mediniai gyvenamieji namai ir kiti statiniai) ir ekonominiai aspektai (mediena buvo pagrindinė ir mažiausiai sąnaudų reikalaujanti statybinė medžiaga, kadangi Lietuva nuo seno garsėjo miškais). Mūras Lietuvoje iš pradžių paplinta pilių ir bažnyčių statyboje, kiek vėliau ir palaiapsniui persikelia į miestus, tačiau kaimuose dar tarpukariu fiksuojamas itin mažas procentas mūrinių pastatų. Čia didesnis proveržis susijęs su tarpukariu leidžiamomis naujomis statybų taisyklėmis, svarbus ir medžio žaliavos trūkumas – jis vertė ieškoti ne tik pigesnių alternatyvų, tokių kaip molis, bet ir patvaresnių ir technologiškai pažangesnių technologijų – mūro.

Silpstant didžiajam naratyvui, silps-
ta ir kompleksai dėl vėlyvo mūro pasi-
rodymo. Reikia pripažinti faktą, kad
mūras į Lietuvą atkeliavo pavėluotai, ir
tai lėmė daugybę priežasčių. Tačiau rei-
kia prisiminti, jog jau Vytauto laikais
turime didžiulį „civilizacinį šuolį“, o
vėliau susiformuoja net tokie savitumai

kaip Vilniaus barokas, kuriuo galime
didžiuotis ir grožėtis. Didžiuotis galime
ir mediniu Lietuvos paveldu net ir ne-
laikydami medinės architektūros klasi-
kinės civilizacijos bruožu. Juk Lietuva
ištiesai patirdavo kaimyninių šalių kul-
tūros, ypač atėjusios iš Vakarų Europos,
įtaką.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos europėjimo kelias: istorinės studijos*. Vilnius: Aidai, 2002, p. 218.
- 2 Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.
- 3 Stasys Abramauskas, *Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012.
- 4 Napaleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
- 5 Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.
- 6 Alfredas Bumblauskas, „Nelengvas paveldas“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problematika. Kn. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požūrio likimas*, Alfredas Bumblauskas (sud.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 23.
- 7 Simonas Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga, 1988, p. 8.
- 8 Ten pat, 22–24.
- 9 Edvardas Gudavičius, *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Lietuvos istorija*, t. 1. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 457.
- 10 Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakultetas, 1930, p. 41.
- 11 Adolfas Šapoka, *Senasis Vilnius: Vilniaus miesto istorijos bruožai iki XVII a. pabaigos*. New York: Tėvai Pranciškonai, 1963, p. 28–29.
- 12 Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, p. 9.
- 13 Česlovas Gedgaudas, *Mūsų praeities beiškant*. Kaunas: Aušra, 1994, p. 247.
- 14 Ten pat, p. 249.
- 15 Alfredas Bumblauskas, „Nelengvas paveldas...“, p. 27.
- 16 Vytautas Levandauskas, Nijolė Taluntytė, Lietuviškųjų plytų kilmė ir savybės, *Meno istorija ir kritika*, 4, 2008, p. 6, <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04-2008-ISSN_1822-4555.N_4.PG_6-19/DS.002.0.01.ARTIC> [žiūrėta: 2014 06 03].
- 17 Vladas Žulkus, *Viduramžių Klaipėda: miestas ir pilis, archeologija ir istorija*. Vilnius: Žara, 2002, p. 20.
- 18 Albinas Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 43.
- 19 „Būtovės slėpiniai. Pajautos slėnis.“ LRT mediateka. 1996 06 30, <<http://www.lrt.lt/mediateka>> [žiūrėta: 2014 03 20].
- 20 Alvydas Nikžentaitis, *Gediminas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1989, p. 91.
- 21 Albinas Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, p. 39.
- 22 Ten pat, 79.
- 23 Ten pat, 43.
- 24 Ten pat, 76.
- 25 „Būtovės slėpiniai. Gediminas.“ LRT mediateka. 1996 06 30, <<http://www.lrt.lt/mediateka>> [žiūrėta: 2014 04 24].
- 26 Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, p. 21.
- 27 Vytautas Levandauskas, Nijolė Taluntytė, Lietuviškųjų plytų kilmė ir savybės, p. 6.
- 28 Adolfas Šapoka, *Senasis Vilnius...*, p. 29.
- 29 Bronislovas Genzelis, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. I-kla, 2001, p. 29.
- 30 Gintautas Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedis, 1995, p. 29–30.
- 31 Vytautas Levandauskas, Nijolė Taluntytė, Lietuviškųjų plytų kilmė ir savybės, p. 7.
- 32 Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 48.

- ³³ Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, p. 102.
- ³⁴ Alfredas Bumblauskas, „Nelengvas paveldas...“, p. 36.
- ³⁵ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, p. 32.
- ³⁶ Ten pat, p. 73.
- ³⁷ Stasys Abramauskas, *Mūrinės statybos raida Lietuvoje...*, p. 46.
- ³⁸ Rasa Bertašiūtė, Stanislovas Čepinskas, Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje, *Liaudies kultūra*, 6(141), p. 42–43.
- ³⁹ Ten pat, p. 44.
- ⁴⁰ Salvijus Kulevičius, Japonijos paveldosaugos savitumai, *Kultūros paminklai*, t. 12, 2005, p. 142.
- ⁴¹ Albinas Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, p. 73.
- ⁴² Ten pat, p. 119.
- ⁴³ Ten pat, p. 120.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 81.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 74–75.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 119.
- ⁴⁷ „Apie projektą.“ Lietuvos dvarų duomenų bazė, 2002–2004, <http://www.heritage.lt/dvarai/apie_projekta.php> [žiūrėta: 2014 05 14].
- ⁴⁸ Ingrida Semaškienė, *Atgimę dvarai*. Vilnius: Algimantas, 2012.
- ⁴⁹ Alfredas Jomantas (sud.), *Medinė architektūra Lietuvoje*. Vilnius: Vaga, 2002, p. 36.
- ⁵⁰ Virginijus Jocys, Pastatų iš degto ir nedegto molio statybos Lietuvoje ir Laukuvoje apžvalga, *Lietuvos valsčiai. Laukuva*, t. 1. Vilnius: Versmė, 2005, p. 800.
- ⁵¹ Rasa Bertašiūtė, Forma ir konstrukcija lietuvių sodybos medinių trobesių architektūroje (Daktaro disertacijos santrauka, Architektūros ir statybos institutas). Kaunas: Technologija, 2002, p. 9.
- ⁵² Ten pat, p. 39.
- ⁵³ Jurgis Gimbutas, *Liaudies architektūros aprašai ir piešiniai. Įvairios vietos*. LIIR F73-1162 (21). 1986, p. 49.
- ⁵⁴ Aistė Andriušytė, Rasa Bertašiūtė, Molio statyba: tradicijos ir perspektyvos, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2, 2011, p. 69.
- ⁵⁵ Karolis Reisonas, *Molio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1928.
- ⁵⁶ Adomas Vitauskas, Meškuičių-Joniškio krašto būdingiausi statybų bruožai ir ribos, *Samogitia*, 8, 2010, p. 30.